

Pratarmie

"Gimtėnės žiburys" — Žemaitiu kultūros draugėjės "A mon sakaat" redakcėjuo per tris metus (1991 metu gegožės — 1994 metu kuova mienesees) sokaupuos žemaitėškas puoezėjės rinktėnė.

"A mon sakaat" laikraštis bova ikorts 1991 metu pavasari. Jau pėrmūsiūs anuo numerlūs redakcėjė paragėna vėsus, katrėi eiloun žemaitėškaa, dalyvautė žemaitėškas puoezėjės kuonkursė. Paaiškėjė, ka tuokiū žmuoniū mūsa kraštė kelės dešimtys. Šiuo rinktėnle skaitytuojee sosėpažlns so autuorlu, katrėi vėsus tus metus kūrė ėr sluntė sava kūryba redakcėjee, eilėraštees. Iš vėsa ėe pristatuomė 25 puoetaa. Redakcėjė pati anus atrinka. Mažne vėšė dar tik ėiška sava kelė i dėdloujė puozėjė. Anū būrle ėr Diržininks Juons, Grėguola Puovėls, Jankausks Juozos, Janušienė Jozapa, Mileklienė Uona, Miltienis Stepuons, Puocios Vacluovs, Roika Vacluovs, Salatkienė Alina, Statnickis Prans, Valtuška Ontuons, kėtė. Ėe jau ėr paugė žmuonės, ėr vėsa dar jaunė. I Tamstas šy karta kreipas paprastė, sava krašta, gimtounjė kalba, žmuonės mylou žemaltee. Poezėjės mondryblu daug kas iš anū ne universitetūs muokles, vuo lėnkdamė nogara pri sunkė darba, trėmtie, kallejėmūs, vaakus augindamė. Paprastė anū rimaa, trumpė eilėraštee, bet žuodee elt iš patluos šėrdėis. Kuožnos autuorios skaitytuojus kvėit i vės kėtuoki pasauil. Pasėsvečiuokem tēn... Ėr teگو būn tas leidėnys žemaitėškaa rašontėms puoetams padrousenėms ėr tuoliau eitė tou kello, katrou daugiau kaap prys 50 metu pradlėjė Žemaitiu rašytuoju sambūris, Anglickis Stasys ėr anuo bėndramintee.

MUKIENĖ Danutė

ŽEMAIČIŲ RAŠYTOJŲ SAMBŪRIS

Stasys Anglickis

Žemaičių žemė išaugino nemažą būrį rašytojų, sukūrusių mūsų literatūrai daug įvairių žanrų veikalų, kurie savo menine verte ne tik nenusileidžia kitų Lietuvos vietų rašytojams, bet kartais net pirmauja. Gan reikšmingas Žemaičių rašytojų sambūris veikė mūsų amžiaus ketvirto dešimtmečio antroje pusėje (1935-1940 metais). Tame sambūryje teko dalyvauti ir man, todėl norėčiau pateikti šiek tiek atsiminimų.

Galima būtų paminėti eilę priežasčių, dėl kurių Žemaičių rašytojai pajuto bendrumo jausmą, ėmė burtis bendrai veikalai. Neblogą jungiamąjį vaidmenį atliko literatūros vakarai, kurie tuo metu buvo labai įėjė i madą. Jie vykdavo beveik kas šeštadienį ar sekmadienį. Publikos prisirinkdavo pilnutėlės salės. Organizuojant literatūros vakarus, pradėjo išsiskirti Žemaičių rašytojų grupė. Norėdami pajvaivrinti savo programą, kai ką jie paskaitydavo ir žemaičių tarme. Butkų Juzė pasirodydavo su savo eiliuotais monologais "Žemaitiu stiprybė", S. Anglickis su tarmišku eilėraščiu "Trobalė pri opės", Pranas Genys su dainele "Gėid gaidėlis". Salė pagyvėdavo, kildavo ovacijos. Žemaičių grupės literatūros vakarai bent po kelis kartus yra vykę Telšiuose, Šiauliuose, Plungėje, Klaipėdoje, Mažeikiuose, Kėdainiuose, Dotnuvoje ir kitur.

Nutarėme išleisti žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologiją "Žemaičiai". Medžiagos sukaupimo ir redagavimo darbai atiteko man. Baigęs tvarkymo ir redagavimo darbus, visus rankraščius įtelkiau "Sakalo" leidyklai, kurioje jau anksčiau buvau atsispausdinęs tris savo eilėraščių knygas. Geri kontaktai su leidyklos vadovu A. Kniūkšta daug padėjo, kad antologija išeitų tokia meniška ir dailiai apipavidalinta. A. Kniūkšta ėia pasirodė kaip tikrai rūpestingas leidėjas. Aš supratau, kad jam, žemaičiui, knygos leidimas rūpi ne ma-

žiau už mane. Viršelį nupiešti ir viso leidinio meninį apipavidalinimą prižiūrėti leidėjas pavedė dailininkui Burbai.

Žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologija išėjo 1938 metų pradžioje. Joje savo kūrybą spausdino tuo metu gyvi buvę žemaičių krašto rašytojai, išleidę knygas, jau sugebėję pasireikšti literatūrinėje kūryboje. Spausdinama kiekvieno rašytojo fotonuotrauka, pasisakymas (autobiografija) ir kūrybos pavyzdžiai. Tokia tvarka antologijoje spausdinti šių rašytojų darbai: Vydūno, Ievos Simonaitytės, Butkų Juzės, Sofijos Čiurlionienės Kymantaitės, Mykolo Vaitkaus, Stasio Anglickio, Fabijono Neveravičiaus, Jono Šimkaus, Nelės Mazalaitės, Stasio Santvaro, Prano Genio, Stasio Būdavo, Klemenso Dulkės, Petro Gintalo, Mykolo Linkevičiaus. Taigi net penkiolika autorių nustebę žvelgia, atsidūrę po vienos knygos pastoge (...). Mano, kaip redaktoriaus, noras buvo, kad rašytojai savo pasisakymuose nevengtų diskutuoti, įtrauktų aktualesnių dalykų. Įžvalgiausias šito mano sumanymo vykdytojas pasirodė besas Vydūnas. Jis ėia tikrai iškelia įdomių minčių apie meninės kūrybos esmę. Labai norėjau pasiekti, kad Sofija Čiurlionienė ką nors papasakotų apie mūsų tautos genijų Čiurlionį, savo vyrą. Deja rašytoja pasirodė neprikalbinama ir vietoje autobiografijos man teko atspausdinti jos laišką, atsisakančią nuo šio sumanymo. Nelės Mazalaitės pasisakymo vietoje — tuščias puslapis. Dar bar galluosi, kad ėia nepanaudojau kokį nors laišką, ta proga rašytą man.

Jonas Šimkus, kviečiamas dalyvauti antologijoje suabejojo, ar verta esą telkti rašytojus vien etniniais pagrindais. Aš jam atsakiau laišku, kuriame rašiau, kad turint galvoje Vokietijoje siautėjantį hitlerizmą, gali greit susidaryti tokia situacija, kad mums neliks nė etninių pagrindų. Tai turbūt

ir lėmė, kad Jonas Šimkus nepabūgo spausdinti savo kūrybą šalia kunigų Mykolo Vaitkaus, Stasio Būdavo ir kitų darbų.

Antologija prasideda įžanga, "Žemaitiškas pasisakymas", kurią sukūriau vienas, visiškai savarankiškai, remdamasis to meto istorinėmis aplinkybėmis. Manau, kad tas dokumentas dar nėra nustojęs vertės ir dabar pateiktu skaitytojui jo ištrauką.

"Žemaičiai iš senų senovės yra pažįstami kaip klečiausi visų aisčių giminių, iš senų senovės jie atkakliausiai kirsdavosi su savo priešais. Gal tik dėl to žemaičiai išliko sveikliausi visų aisčių giminių. Prūsai ir jotvingiai — žuvo; latviai daug amžių išbuvo palaužti, priėmė daug svetimų ypatybių ir atsigavo vien atžalos; lietuvių (aukštaičių) pusę kūno, pietinę ir rytinę dalį, atkirto slavai. O štai žemaičiai, jei sulietuvėjimo nelaikyti nutautėjimu, tebėra sveiki kaip prieš 700 metų.

Šiuo laiku žemaičiai gal daugiausia, negu kada nors, yra netekę savo žemaitiško susipratimo. Aukštaičiams pasisekė žemaičius įtikinti, kad jie daug savotiškumą turi atsižadėti dėl bendros valstybės, dėl bendros kultūros. Žemaičiai rašytojai kantriai pasidavė taisomi. Pavyzdžiui, Žemaitė, kuri visą savo amžėlį nemokėjo kitaip, kaip tik žemaitiškai, buvo paversta bendrinės kalbos rašytoja, buvo tikra to žodžio prasme svetimų rankų perdirbta. Kad tuo būdu buvo lauzomos autorės teisės kalbėti taip, kaip jos burnoje auga žodžiai ir kad per tą perdirbimą dingo daug vertingų jos rašto ypatybių, niekas jai nekrepė dėmesio.

Žemaičiams reiktų arba praplėsti bendrinės kalbos rėmus, kad laisviau galėtų pasinaudoti tais turtais, kurie glūdi jų motinų šnektoje, arba pamėginti visai žemaitiškai rašyti.

Senieji žemaičių rašytojai, kaip Daukantas, Poška, Stanevičius, Valančius, dabar yra parašomi aukštaitiškai ir išleisti. Sako, tai praturtina lietuvių literatūrą, bet kokia iš to nauda žemaičiams? Daug puikiausių, seniausių žemaitiškų žodžių transkripcijoje miršta: žemaičiams jie per tai pasidaro svetimi, o aukštaičiams jie lieka vis tiek be žodyno nesuprantami. Užtenka bent kiek pavartyti taip išleistus Daukanto, Valančiaus ir kt. raštus, kad įsitikintume šio tvirtinimo teisingumu. Tuose rašytojuose yra užburtas visas kalbos pasaulis, kurio gyvu žodžiu pavartoti nebemoka nei aukštaičiai, nei patys žemaičiai.

Kadangi ir žemaičiai ne visi vienodal rašė, tai reiktų parašyti žemaitišką gramatiką, nustatyti normines lytis ir išleisti tuos rašytojus vienoda rašyba, kad nevargintų skaitant. Taip yra padariusios visos kultūringosios tautos su savo senaisiais rašto palikimais. Jei jau ne žemaičių reikalais rūpinantis, tai nors moksliniais ir etniniais sumetimais reiktų senuosius žemaičių rašytojus išleisti žemaitiškai.

Yra daug opiausių reikalų, kurie negali nerūpėti žemaičių rašytojams, anų didžiųjų vyrų įpėdiniams. Tie reikalai ir sujungė juos į šią knygą, žemaičių rašytojų antologiją. Reikia atgalvinti visus tuos žemaičių kalbos turtus, kurie, įvedus bendrinę rašto kalbą, buvo nustumti į šalį; reikia išnaudoti visas tas kalbos brangenybes, kurios ir dabar dar tebėra nejudintos žemaičių liaudyje. Yra tik viena kalba, kuria visi pasaulio rašytojai geriausiai rašo, tai yra motinos kalba. Žemaičiai pirma privalo savo liežuvį iš pagrindų išnaudoti, paskui jau tik grįžti kito, o ne atvirksčiai. Kodėl žemaičių rašytojai negali pamėginti rašyti žemaitiškai? Vokietijoje yra visa literatūra parašyta tarmėmis, arba ištisi tar-

mišk puslapiai ir sakiniai yra pakenčiami literatūros kalboje. Taip rašo geriausi vokiečių rašytojai, kaip Gerhartas Hauptmanas, Tomas Manas ir daug kitų, ir niekas jiems tai nelaiko per bloga, o pas mus žemaičiai rašytojai savo veikaluose kartais net vaizduojamiems žemaičių tipams leidžia zanavykiškai kalbėti! Taip jau yra jie įbauginti neprasilenkti su bendrinės kalbos reikalavimais.

Antologijoje "Žemaičiai" sutelkti daugiausia tie rašytojai, kurie gimę ir augę Šiaurės vakarų Žemaitijoje. Jiems bendras bruožas — artumas jūrai ir dūnininkų tarmė. Net kilo noras tą tarmę padaryti bendrine rašto kalba visoje Žemaitijoje. Ryškiausias tos krypties šalininkas buvo Pranas Genys, dirbęs Telšiuose naujai įkurtame "Alkos" muziejuje. Aš tuo metu dirbau Šiaulių berniukų gimnazijos mokytoju. Man redaguojant antologiją, kartą P. Genys man rašė, kad gal reiktų atsakyti nuo Santvaro, nes jis kilęs nuo Sereščiaus, o ten vargu ar dar Žemaitija... Dar tebestudijuodamas Vytauto Didžiojo universitete apie žemaičius aš buvau susidaręs daug platesnį supratimą. Žemaičiais dar tebesivadino pietvakariniai žemaičiai, taip vadinami dūnininkai. O Vytautas Vakarų Žemaičius kryžiuočiams buvo atidavęs iki Nevėžio. Taigi už Nevėžio yra dar ir rytiniai žemaičiai. Bendrinė rašto kalba tam plotui jau sukurta — ji vadinasi bendrine lietuvių rašto kalba. Taip galvojant išėja, kad ir bendrinė lietuvių kalba yra žemaičių kalba, kuriai pagrindą davė rytiniai žemaičiai. Žemaičius čia nuskriaudė mūsų kalbininkai, atrodo, vokiečių pavyzdžiu, rytinius žemaičius pavadinami vakarų aukštaičiais.

Aš, taip galvodamas, baigęs Žemaičių antologijos darbą, nebesiskubinau rašyti įstatus žemaičių rašytojų draugijai. Dėl to susilaukiau priekaištų iš Prano Genio, kuris žemaitišką veiklą plėtė ir hitlerinės okupacijos metais.

Antologija "Žemaičiai" išliko kaip paminklas, rodantis, kad ir žemaičiai susitelkę gali nuveikti ką nors vertingo, gražaus. Griūva valstybės, keičiasi santvarkos, o sukurtas veikalas vis džiugina sielą, ramina dvasią. Žemaičių rašytojų sąjūdis nustojo gyvavęs ne dėl savo trūkumų, bet dėl istorinių aplinkybių. 1940 metais Lietuvą okupavo Raudonoji armija, žemaičių rašytojų veikla ir literatūros vakarai neteko žado. Vokiečių okupacijos laikais, 1943 metais, vieną literatūros vakarą dar prisimenu Mažeikiuose, kur dalyvavo ir jaunas žemaičių poetas Vytautas Mačernis. Atmenu dar vieną žemaičių literatūros vakarą, kuris įvyko 1944 metų gruodžio mėnesį Telšiuose. Tą literatūros vakarą suorganizavo Butkų Juzė. Mane iš Olesinės atgabeno kariškas vilukas per baisų gruodą. To vakaro metu (...) man papasakojo apie tai, kaip netoli Žemaičių Kalvarijos, artilerijos sviedinio suplėšytas žuvo poetas Vytautas Mačernis. (...) Surinko žuvusio poeto kūrinį, klausė, kur juos dėti. Aš nesiryžau jų priimti, nes nebuvau tikras, kad ir man taip neatsitiks, todėl pasiūliau perduoti rankraščius Lituanistikos institutui Vilniuje. Tada aš neseniai buvau buvęs rašytojų konferencijoje Vilniuje ir sužinojau, kad toksai institutas tikrai egzistuoja. Šiame literatūros vakare nebedalyvavo Pranas Genys. Dėl kokių priežasčių jo nebuvo, neteko sužinoti. Gal nebebuvo kam nešioti, nes P. Genys negalėjo pats vaikščioti.

Vilnius
1990 02 27